

Türk sembolizminded at

J. ÖZLEM OKTAY ÇEREZCİ

SVLTAN ECHMET TURCARVM IMPERATOR.

Sieh diesen Reüther an, ó Gott-erwöhlte Heer, Den Keyser von By'santz, auff seinem stolzen Pferd, Wie er mit grim vnd wüth den Säbel laset blinken, Der das erlöste blüth mir immer sucht zu trincken. Die Augen zeügen selbs den teuffelischen Sinn Wie dem nicht leichtlichen ein Christen-mensch entriem: Disß arme Slaven heer, ohn einigs hoffnung blikken.

Sieh wie erbärmlich doch er große häuffen führet In Schwähre dienstbarkeit, mit banden hart beschnürret. Nicht ohne zähren kan ein Mensch die Schwähre neßt Auch nur mit äugen sehn, nicht ist der bloße tod So grewlich, als die band, die ietzo hart betrükken

Hie räubt er alles auf, dort tracht der Flamen-brand Von ihme angesteckt, ohn hülf und Widerstand. Laß ab, verflüchtes Kind, den müht an uns zuküßle in kurzem soltu auch von Gott die straffe fühle.

I. C. S. f
Pet. Aubry exc.

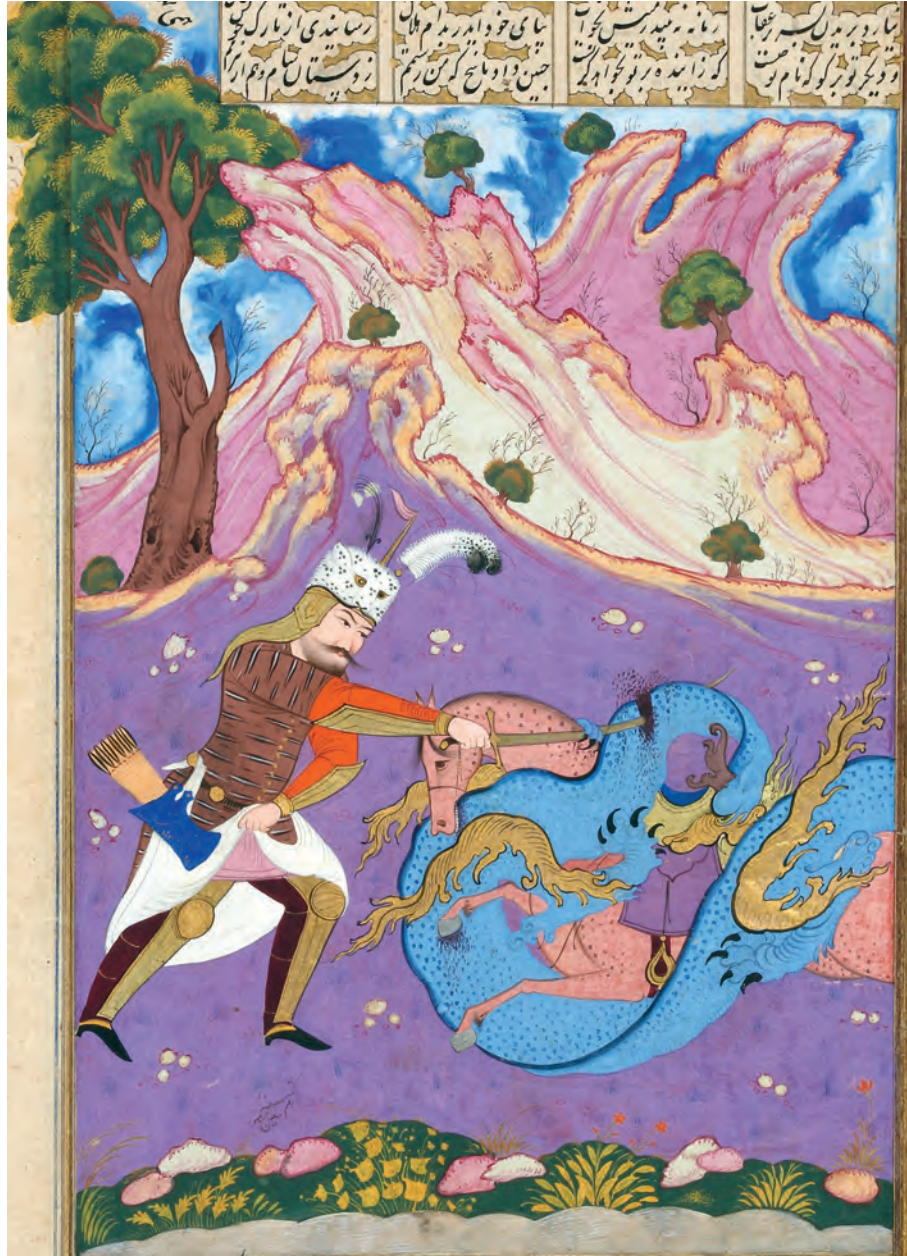
Ç

İNİLİLER, Türklerden söz ederken, “Hayatları atlarına bağlıdır.” derler.¹

Çok erken devirlerde atı evcilleştiren Türkler atın etinden, sütünden ve gücünden (savaş, avlanma, göç), hatta tedâvi için yine etinden² yararlanmışlardır. Çin kaynaklarında Hunların at üstünde yiyip içtiklerinden, dahası uyuduklarından bahsedilir. Buna benzer daha pek çok bilgiden de anlaşılacağı üzere, yüzyıllar boyunca Türk yaşam tarzındaki etkinliği, atın aynı zamanda Türk mitolojisi ve sembolizminde de ayrıcalıklı bir yer edinmesini sağlamıştır.

Bu bağlamda ilk olarak Türklerin şamanist geleneklerinden bahsetmek gerekir. Şamanın göğe olan yolculuğunda evvelâ at, onun binek hayvanıdır. Bu yüzden zaman zaman şaman davullarında at tasvîrine rastlamak mümkündür. Şaman davulu da çoğu zaman at olarak nitelendirilmiştir. Şamana göğe çıkma olanağı sağladığı için at bâzı yerde kanatlı bir varlık olarak düşünülür. Birtakım araştırmacılardan edinilen bilgilere göre şamanın göğe çıkması için hazırlanan düzenekte, beyaz at yelesinden yapılmış çelenkler ağaçlara asılırdı. Altay Türklerinin çeşitli boylarında olduğu gibi, Buryat şamanları da dînî törenlerde “tahta at” kullanırdı. Zîra tahta atla, o varlığın biçimine bürünüldüğü düşünülürdü.³ Bâzı zamanlarda tahta ata, kurban edilen hayvanın kanı bulaştırılırdı. Bu sâyede tahta at, dünyâya döner ve gerçek bir ata dönüşürdü.

At, ölünün rûhunu öteki dünyâyâ taşıyan hayvanlardan birisidir.⁴ Erken devir Türklerinde ölünün öteki dünyâyâ yolculuğunu gerçekleştirecek at, genelde ölen kişinin yanına ya da aynı mezarda farklı bir bölüme gömülürdü. Yâni burada bir kurban anlayışından söz edilebilir. Genelde “kansız” kurban için atların ensesine sopa ile vurulur, bel ve boyun kemikleri kırılırdı. Özellikle Orta ve İç Asya’da Hunlara âit Pazırık, Berel gibi daha pek çok kurganda, ahşap koşum takımlarıyla, bâzen de maskeleriyle⁵ birlikte gömülen atlar bu anlamda dikkate değerdir.⁶ Yine Hunlara âit mezarlarda yas işâreti olarak atların kuyruklarının kesik ya da örülü (dul-

Firdevsî'nin Şehnâme'sinden bir minyatür XI. yüzyıl.

lama) bulduklarına ve bu geleneğin Osmanlı döneminde dahi sürdüğüne değinmek gerekir. Örneğin Mustafa Çelebi'nin ve II. Bayezid'in cenâze törenlerinde atların kuyrukları kesilmiş, eyerleri ters konmuştur. Yine Karaca Ahmed ve Alâaddin Paşa'nın atlarıyla birlikte, II. Osman'ın atının ise Üsküdar Sarayı'nın bahçesindeki türbeye yalnız gömüldüğü bilinir.⁷

Bâzı Türk topluluklarında at kurban edilmezdi. Kişi öldükten sonra at serbest bırakılır, eğer geri gelirse rûhun yerine ulaştığı düşünülürdü. Bâzı durumlardaysa rûhânî bir atın ge-

lip alacağına inanıldığı için mezarlara gemler bırakılırdı. Bu gelenek daha çok Doğu Avrupa Türk topluluklarında görülmekteydi.

Konuyla ilgili başka bir gelenek de “baydara”dır. Buna göre, ölünün ardından kurban edilen atın başı ya da derisi, bâzı durumlarda da muhtemelen atın biçimini korumak amacıyla derinin içine saman doldurulup dikilerek kazığa geçirilirdi. Daha sonra bu düzenek, yâni baydara, ölen kişinin mezarının üstüne konurdu. Bu âdetin kökeninde ölen kişinin rûhunun öteki dünyâyâ at tarafından taşınacağı inancı yatmaktadır.

J. B. van Mour, Sultânın alayı.

Günümüzde dahi bu inancın birtakım değişikliklerle birlikte Türklerde devam ettiğinden bahsetmek mümkündür. Örneğin, Erzurum ve Kars'taki bâzı köylerde atın kafatasının ambarların üstüne çakıldığı ya da sırığa geçirildiği gözlemlenebilir.⁸

Yakın bir târihe kadar Altaylıların keçeye sardıkları cesedi atlı bir adamla mezara taşıdıkları; XX. yüzyılın başlarında ise ağaç dallarından oluşturulan bir sedyenin üzerine yatırılan cesedin at tarafından çekilmek sûretiyle mezara götürüldüğü bilinmektedir.

Karahanlılar ve Uygurlar, dert ve hastalıklardan ya da kötü ruhlardan korunmak için kutsal anlamındaki "ıdık" sözcüğüyle nitelendirdikleri bir atı şamanın yönettiği dinsel bir

törenle adarlardı. Bu törenden sonra at serbest bırakılır ve bu atın üzerine binilmesi yasaklanırdı. Ayrıca at kurbanı, erken devir Türklerinde en büyük tanrı olarak kabul edilen Ülgen'e sunulmak için de yapılırdı. Tanrı Ülgen'e beyaz, Yeraltı Tanrısı Erlik'e siyah renk at kurban edilirdi. Bu da bize göstermektedir ki at, gök unsuruyla ilişkili olduğu kadar yer/su tasavvurlarıyla da ilgilidir.⁹

Atın kurban edilmesi İslâmiyet'ten sonraki zamanlarda da görülür. Örneğin İbn Fadlan'ın seyahatnâmesinde kesilmiş ağaçlar üzerinde kabrin başına asılan atların, cennete giderken binilecek hayvanlar olarak düşünüldüğünden bahsedilir. Ayrıca yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi İslâmiyet

sonrası bâzı Türk hükümdarlarının atıyla gömüldüğüne ya da yalnızca atın defni için husûsî mezar yaptırıldığına dâir bilgiler de yer alır: "Daha sonra ölüyü çukurda oturtup üzerini tavanla örterler. Mezarının üzerine çamurdan kubbe gibi bir tümsek yaparlar. Bundan sonra ölünün hayvanlarının yanına varıp miktârına göre, birden yüz veya ikiyüz kadarını kurban ederler. Onların etlerini yerler. Başlarını, ayaklarını, derilerini ve kuyruklarını bir tarafa ayırıp bunları kesilmiş ağaçlara veya kabrinin başının üzerine asarlar. Bunlar ölünün cennete giderken bineceği hayvanlardır."

Dede Korkut hikâyelerinde at kurbanı ile ilgili şu tip bilgilere rastlarız: Beyrek öldükten sonra atı Akboz'un kuyruğunu keserler. Vasiyet üzerine, "Aygır atım

kesip aşım versin!” denmektedir. Kırgızların Manas destânında oğlu Semetey, Manas’a at kurban eder ve “Akboz kısırağı alalım, han atacığımın meyyitine şimdi kurban edelim.” der.

Şaman atın yardımıyla yer altına ya da öteki dünyâya geçebildiği için at, ölümün de simgesidir. Özellikle siyah at ölümün remzi sayılır. Yeraltı Tanrısı Erlik’in kara bir ata bindiği de tasavvur edilir. Ayrıca Türk kültüründe binicisiz at, ölümle ilişkilendirilir. At şeklindeki mezar taşının binicisinin bulunmaması ölüme ve mezarda yatan kişinin öteki dünyâya göç etmesine işâret eder. Benzer tasvirler aynı anlamda bâzı şâhidelerde de kabartma ya da muhtelif şekilde yer alır.

Erken devirlerde olduğu gibi Ortaçağ’da ve sonrasında at, saltanat gücünün bir simgesi olmayı sürdürmüştür. Bu bağlamda at binme törenleri başta gelir; örneğin Göktürklerde tahta geçme sırasında at binme törenleri yapıldı; Mani dînine geçen Uygur hükümdarları törenlere atla katılırdı. Manas destânında ise kahramanların atlarının ilâhî bir nesilden geldiği belirtilir, atla er eş değer sayılır, atı olmayan adama kıymet verilmezdi. Benzeri anlayışlara Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de rastlanır. Meselâ at binme faslı, tahta cülus merâsiminin neredeyse en çok önemli parçası kabul edilmiştir. Yolculuğun kayıkla olan kısmı hâricinde, sultanlar kılıç kuşanma törenlerine at sırtında giderler, yine aynı şekilde saraya dönerlerdi. Bu noktada gerek saray ve cenâze törenleri gerekse bayram ve düğün gibi kutlamalarda at yarışları ve ata binme törenlerinin de düzenlenmesi Türklerin ata verdikleri önemi kanıtlar.¹⁰ “Atı koştı” ifâdesi ise kişinin ününün büyümesi, işlerinin yoluna girmesi gibi olumlu anlamlar taşır.

Aynı zamanda at, Türklerde iyilik, doğruluk, dürüstlük, sadâkat, dostluk, hâkimiyet, yiğitlik, dayanıklılık, çeviklik, güç kudret gibi çeşitli kavramların da sembolüdür. Yukarıda değindiğimiz atın kuyruğunun düğümlenmesi ya da kesilmesi geleneği, aynı zamanda savaşa gitmeden önce yiğitlik sembolü olarak karşımıza çıkar.¹¹ Türklerle ilgili pek çok efsâne, destan ve hikâyede at,

sâhibinin yakın arkadaşı, en değerli varlığı olarak görülür.

Bu konuyla ilgili Rüstem’in “ejderhayı öldürme” sahnesi ilgi çekicidir. Rüstem konakladığı yerde uyuyorken bir ejder onu öldürmek ister. Burada kahrâmanın atı Rahş da bulunmaktadır. Ejder, Rahş’a doğru gelince Rahş hemen Rüstem’i uyandırır, ancak ejderha saklanır. Bu olay birkaç kere tekrarlanır. En sonunda Rahş kahramânı uyandırdığında Rüstem saklanamayan ejderi öldürmek ister, ejder Rüstem’e saldırırken Rahş da ejdere hücum edip onun omuzlarını koparır. Bu şekilde at, olayları sezmiş ve sâhibini zor durumdan kurtarmıştır.¹² Görüldüğü üzere atın saygınlığı ve savaşta ülkesini korumak için mücadele eden kahramanlarla olan yakınlığı, erken devir Türklerinde olduğu gibi Türk İslâm topluluklarında da devam etmiştir; süvâri atlarının melekler tarafından koruduğu söylenmektedir.

Atın ayrıca İslâmiyet öncesinde ve sonrasında mitolojik bir motif olan, Batı sanatı ve mitolojisinde tek boynuz olarak anılan, Orta Asya ile Çin’de Ch’ilin (Kilin) adıyla yer alan mitolojik hayvanla ilişkisi olduğu da bilinir. Ch’ilin gövdesi bâzen at biçiminde, alnında da uzun bir boynuzla tasvir edilmiştir. Her iki toplulukta da uzun ömürlülüğün, mutluluk ve refahın, iyilik ve doğruluğun, şöhet sâhibi olmanın, neslin devamlılığının, iyi haberin simgesi olmuştur.

Türk kültüründe bu denli öneme sâhip atlar elbette masallarda da yerini almıştır. Özellikle masallarda rastlanan atların göl ya da bataklıkta çıkışı; atların konuşması ve atların insanlara yardımcı olmaları gibi temalar¹³ yukarıda değindiğimiz mitolojik ve sembolik unsurlarla örtüşmesi bakımından dikkati çeker. 🐾

Firdevsî'nin Şehnâme'sinden bir minyatür, XVII. yüzyıl.

¹ Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 258.

² Nina Şatinova, “Altayların Yaşamında ve Folklorunda At”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, İstanbul, 1995, s. 319.

³ Yaşar Çoruhlu, “Türk Şamanizminde “Biçim Değiştirme” (Metamorphosis) Olayı ve Türk Sanatı ile Bağlantısı Üzerine Birkaç Söz”, *Sanat Tarihi Araştırmaları*, c. 1, sayı: 1, Kasım 1987, s. 54-58.

⁴ Yaşar Çoruhlu, *agm*, 1998, s. 172.

⁵ J. Özlem Oktay Çerezci, “İç Asya Kurganlarından Çıkarılan At Başlıklarına İnanışlar ve Sembolizm Açısından Bakış”, *Altay Communities, Religion and Belief*, İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odası Birliği Yayını, İstanbul, 2017, s. 39-54.

⁶ Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı, İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2013.

⁷ Emel Esin, *age*, s. 276, konu ile ilgili yazı dergide yer alacağından detaylı bilgiye değinilmemiştir; Yaşar Çoruhlu, “Selçuklu Sanatında Görülen Kuyruğu Düğümlü At Tasvirlerinin İkonografik ve İkonolojik Mahiyetleri”, *S.Ü. VI. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, 16-17 Mayıs 1996, s. 230.

⁸ Oğuz Erten, *Türk Kültüründe Mezarlara At Gömmeye Geleneği*, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 61.

⁹ Yaşar Çoruhlu, *Kozmolojik, Mitolojik, Astrolojik, Dinî ve Edebi Tasavvurlara Göre Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Kömen Yayınları, Konya, 2014, s. 220.

¹⁰ Nezihe Seyhan, “Türk Kültüründe At Tasvirleri”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, İstanbul, 1995, s. 167.

¹¹ Yaşar Çoruhlu, *age*, 2014, s. 205.

¹² Nina Şatinova, *agm*, s. 319.

¹³ Saim Sakaoğlu, “Türk Masallarında At Motifi”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, İstanbul 1995, s. 282.